

Željko Kaluđerović, Orhan Jašić,
Zorica Kaluđerović Mijartović

Modaliteti dikaiosyne kod “oca istorije”*

UDK 94(38)
1(091)

Sažetak

Autori u radu istražuju Herodotov doprinos shvatanju pravde kod Helena, koji se, po njima, može valorizirati u dvije ravni. Najprije, to je terminološka inovativnost nastala pojavljivanjem izraza *dikaiosyne* i osobenom upotrebom *dike* u formulacijama jurističkog tipa. Iz drugog ugla gledano, u četiri različite knjige *Historije* spominju se svi bitni modaliteti pravde, tj. ona se nagovještava kao tzv. kosmička, zakonska i kao individualna pravda. O kojem god od navedenih modusa da je reč, razmatranje pravde kod “oca historije” u vezi je s utvrđivanjem njenih bivstvenih karakteristika, ekvivalencije i korelativnosti. Sam Herodot će, vjerovatno i zbog svoje prodemokratske naklonosti, posebno dovoditi u vezu pravednost i zakonitost i naglašavati aritmetički oblik jednakosti; on će, tačnije, isticati *isonomiju*, *isegoriju* i *isokratiju*.

Ključne reči: “Otac istorije”, *dikaiosyne*, *dike*, kosmička, zakonska, individualna, *isonomija*, *isegorija*, *isokratija*

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta “Od različitosti tradicija do zajedničke euro-mediterranske bioetičke platforme – stvaranje alata za dijalog i djelovanje (EuroBio-Med)”, broj 2020-02-7450, koji podupire Hrvatska zaklada za znanost.

Platon se, osim po specifičnoj konceptualizaciji i utvrđivanju bivstva pravednosti,¹ od svojih prethodnika razlikovao i po drugačijem imenovanju ovog pojma.² Premda povremeno upotrebljava tradicionalni termin *dike*,³ on za “pravednost” najčešće koristi pojam *dikaioisyne*. Znatno broj filologa i filozofa tvrdi da postoji velika semantička bliskost, ako ne i istovetnost, između *dike* i *dikaioisyne*, barem kada su u pitanju tzv. preplatonički izvori, dok Kirk (G. S. Kirk) smatra da *dikaioisyne* nije značenjski identična s ranije nastalim pojmom *dike*.⁴ Atinski filozof nije uveo u upotrebu sam izraz *dikaioisyne*, pošto se on pojavljuje već kod Herodota.⁵ Ipak, termin *dikaioisyne* pre Platona je redak. I Herodot, uostalom, relativno često koristi standardno *dike* i njene korelate. Nije isključeno da je mislilac iz Halikarnasa, osim uvođenja *dikaioisyne*, bio i prvi koji je upotrebio apstraktne termine da bi obeležio

“nepravdu” (*adikia, adikema*).⁶ Sa druge strane, termini *dike* i *eudikia*⁷ verovatno su homerovskog porekla, dok je *dikaioites*⁸ moguće pripisati utemeljitelju Akademije. Neki pravni idiomi koji uključuju upotrebu *dike*, koji su tokom IV veka pre n.e. postali uobičajeni, svoje prvo pojavljivanje duguju Herodotovo *Istoriji* (*Ἱστορίαι*) (npr. “vraćati *dike*”, “davati *dike*”, “primati *dike* (kao kaznu) za nešto”).

Pronalaženje *dikaioisyne* u primarno istorijskoj građi⁹ zahteva i specifičan istraživački pristup. U *Istoriji*¹⁰ može se, u svakom slučaju, pronaći (samo) osam pojavljivanja ove reči. Preciznije rečeno, *dikaioisyne* se uočava u prvoj, drugoj, šestoj i na dva mesta u sedmoj knjizi Herodotovog najpoznatijeg dela.

*

U prvoj knjizi *Istorije*¹¹ “otac” istoimene discipline¹² pominje mudrog Međanina po imenu

¹ Konsultovati: Kaluderović, Ž. (2010). Platonovo poimanje pravednosti. *Arhe*. VII(13), 49–71.

² Delovi ovog rada objavljeni su u prethodnom periodu u nekoliko kraćih ili dužih obrada i interpretacija. Još jedno promišljanje pravde to jest pravednosti kod Herodota uzrokovalo je određene izmene, sadržinskog i stilskog karaktera, koje su provedene u redigovanoj verziji članka koji je pred čitaocima. Izmene su vršene radi sažimanja teksta, rasterećenja od povremenih digresija i neophodnih preciziranja uzrokovanih naknadnim uvidima autora, zbog dostupne dodatne literature i sopstvenih prevodilačkih rešenja bitnih filozofskih termina i pojmova, kao i radi preglednijeg i tečnijeg izlaganja.

³ O imenici ženskog roda *dίκη* (“pravda”) i modalitetima njenog prenosa na naše jezike videti: Kaluderović, Ž. (2019). Najstarije predstavljanje pravde. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. XCI(4), 441.

⁴ Kirk, G. S. (1954). *Heraclitus: The Cosmic Fragments*. Cambridge: Cambridge University Press, 127–128.

⁵ Neki komentatori (Adkins (A. W. H. Adkins), smatraju da je moguće registrovati upotrebu termina *dikaioisyne* u homersko i u arhajsko doba. O ranijoj upotrebi *dikaioisyne* piše i Gagarin (M. Gagarin). On, naime, smatra da *dikaioisyne*, ako se uopšte pojavljuje pre 480. godine pre n. e., mora značiti: “*praktikovanje dike, pokoravanje zakonima*” (“*practice of dikē, obedience to the law*”). Gagarin, M. (1974). *Dike in Archaic Greek Thought. Classical Philology*. 69, 3, 189. Prev. Ž. Kaluderović.

⁶ Imenica ženskog roda *ἀδικία* (u jonskoj verziji *ἀδίκιον*), najčešće se prevodi kao “nepravda”, “krivica”, “uvreda”, “oštećivanje”. Imenica srednjeg roda *ἀδικήμα* označava “(učinjenu) nepravdu”, “zločin”, “krivdu”, “uvredu”, kao i “nepravdom stečeno dobro”.

⁷ Imenica ženskog roda *εὐδίκη* (ili *εὐδική*) doslovno je “dobra pravda” ili “valjana pravda”, premda se prevodi i kao “pravednost”, te manje apstraktno kao “pravedna presuda”.

⁸ Pored imenice ženskog roda *δικαιοσύνης*, u odgovarajućim rečenicama jednostavno stoji znak jednakosti iza koga se nalazi reč *δικαιοσύνη* (uporediti: Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S. (1996). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford University

Press, 429). Imenica ženskog roda *δικαιοσύνη* jeste najpre “pravednost”, “pravičnost”, “pravila”, “pravda”; potom “pravi kvalitet”, “pravo stanje”; konačno, *dikaioisyne* je i “pravosude”.

⁹ Dile (A. Dihle) beleži da su za Herodota istorija, etnografija, geografija i prenošenje raznorodnih predanja činili jednu celinu, kao i da je njegovo istraživanje “*pokrivalo ... sve što je vredno da se sazna*”. Dihle, A. (2016). *Grci i stranci. Antički narodi u očima starih Grka*. Loznica: Karpos, 40. Prev. A. Kostić.

¹⁰ Početna rečenica *Istorije*, inače, glasi: “*Ovo je pregled istorije Herodota Halikarnasašanina, koji je napisan radi toga da se vremenom ne bi umanjio značaj onoga što je čovečanstvo stvorilo, te da velika i divna dela, i ona koja su stvorili Heleni, kao i ona koja su stvorili varvari, ne bi bila zaboravljena, a najzad, pored ostalog, i zato da bi objasnio zašto je između Heleni i varvara dolazilo do rata*” (“*Ἡροδότου Ἀλικαρνησέως ἱστορίας ἀπόδειξις ἦδε, ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θαυμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλεῆ γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι’ ἣν αἰτίαν ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι*”). Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 5. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh1090.htm>.

¹¹ Forsdajk (S. Forsdyke) kaže da je opšteprihvaćeno da su Herodotovi izvori usmeni, te da su stoga mnoge od priča koje on kazuje usmeno prenete iz Arhajске epohe, ili čak i ranije, u njegovo sopstveno doba. Forsdyke, S. (1999). From Aristocratic to Democratic Ideology and Back Again: The Thrasylbulus Anecdote in Herodotus’ Histories and Aristotle’s Politics. *Classical Philology*. 94 (4), 361–362. *Istorija*, u celini posmatrano, ima devet knjiga, od kojih svaka nosi ime po jedne Muze, a Bitenova (A. M. Butin) tvrdi i da: “*Prvo u potpunosti sačuvano prozno delo antičkog sveta napisao je Herodot*”. Biten, A. M. (2010). *Stara Grčka*. Beograd: Clio, 153. Prev. B. Savić Ostojić.

¹² Zvanje “oca istorije” Herodot je stekao još u antici. Konsultovati: Bordman, Dž., Griffin, Dž., Mari, O. (1999). *Ok-sfordska istorija Grčke i helenističkog sveta*. Beograd: Clio, 224. Imenica ženskog roda *ἱστορία* prenosi se, mimo uobičajenog

Deiok, koji je imao ambiciju da postane *tyrannidos*. Način na koji je Deiok ostvario

*Međani su stanovali po selima, i on se, i pored toga što je i ranije bio slavan čovek, trudio da pravednošću stekne još veću slavu. To je radio zato što je u celoj Mediji vladalo veliko bezakonje, jer je znao da je bezakonje neprijatelj pravdi.*¹³

Deiok je, po Herodotu, nameravao da postane "tiranin"¹⁴ tako što se trudio da uz pomoć pravednosti (*δικαιοσύνη*) stekne još veću slavu kod svojih sunarodnika. Iz druge rečenice vidi se da je u čitavoj Mediji vladalo bezakonje i da je "bezakonje neprijatelj pravdi". Iako ovo nije netačan prevod, koji usput indirektno dovodi u blisku vezu zakonitost i pravdu, moguće je da Herodot u tekstu jednostavno hoće da naglasi snažan antagonizam između onog "pravednog" (*δικαίω*) i onog "nepravednog" (*ἄδικον*). Običajnosni obrazac življenja Međana bio je u dubokoj krizi pošto se pojavila potreba za nekim ko će svojim autoritetom spasavati zajednicu. Kada su meštani uočili Deiokove sposobnosti izabrali su ga za sudiju (*δικαστήν*),¹⁵ a on je imajući stalno na umu vlast bio pošten i pravedan (*δίκαιος*), zbog čega je izašao na dobar glas ne samo kod svojih zemljaka nego i kod drugih Međana. Kada je kao jedini prav(edn)i sudija (*ἄρδὸν δικάζων*) stekao "monopol" na suđenja i parnice, Deiok je objavio da nema nikakve koristi od toga da po ceo dan

svoju želju Herodot izlaže sledećim rečima (*Istorija*, I,96):

κατοικημένων τῶν Μήδων κατὰ κόμας, ἐν τῇ ἑωυτοῦ ἐὼν καὶ πρότερον δόκιμος καὶ μᾶλλον τι καὶ προθυμότερον δικαιοσύνην ἐπιθέμενος ἤσκει· καὶ ταῦτα μέντοι εὐσσης ἀνομιῆς πολλῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μηδικὴν ἐποίησε, ἐπιστάμενος ὅτι τῷ δικαίῳ τὸ ἄδικον πολέμιον ἐστί.

strancima deli pravdu (*δικάζειν*), zanemarujući pritom vlastite obaveze. S obzirom da je nakon toga u selima nastala još veća pljačka i bezakonje, njegovi prijatelji su predložili da se uspostavi monarhija, a da se sam Deiok postavi za kralja.

U 100. paragrafu, zatim, kaže se da je Deiok, čim je učvrstio vlast, postao strog čuvar pravde (*δίκαιον*). Novina koja se navodi u nastavku ovog paragrafa je da je Deiok, kada je stabilizovao vlast, naredio da se svi legalni postupci, uključujući žalbe i parnice, moraju sprovoditi u pisanoj formi. Tako je pismenost, verovatno aramejskog porekla, postala svojevrsni instrument praktikovanja tiranske vlasti.

Haotičnu situaciju u naseljima pre Deiokove intervencije moguće je komparirati sa Kiklopima iz Homerove *Odiseje* (*Ὀδύσσεια*) (IX, 215), koji nimalo nisu znali "ni pravdu ni zakone kakve" (*οὔτε δίκας εἶδ' εἰδότα οὔτε θέμιστας*),¹⁶ ili sa primerima kod Hesioda (*Poslovi i dani* (*ΕΡΤΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ*), st. 238-239), gde se *dike* pominje kao Ževsov dar ljudima, dok će one sklone *hybrisu* („obest“)

"istorija", kao "ispitivanje", "povesničko istraživanje"; "čuvenjem i pitanjem dobijeno znanje", "obavest", "nauka"; *historía* je i "povesničko opisivanje", "povesničko pripovedanje", "povesnica", "povest".

¹³ Grčka imenica *τύραννος*, koja može biti i muškog i ženskog roda, osim što označava "tiranina", "silnika", obeležava i "gospodara", "vladaoca", "zapovednika", "kralja", "kneza", te se zato negde govori o "monarhijskim" ambicijama Deioka.

¹⁴ Reč *δικαστής* je označavala i "porotnika" tj. "onoga koji samo izriče presudu". Grci su imali još jedan izraz za "sudiju", *δικασπῶλος*, koji je, osim "sudije", mogao biti i "zakonodavac", "pravosudac", konačno "onaj ko vrši pravo i/ili pravdu".

¹⁵ Konsultovati: Kaluđerović, Ž. (2020). Kreiranje pravde i prava kroz sučeljavanje predstava Odiseja i prosaca. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. XCII(3), 480-481. Ovo mesto moguće je dovesti u vezu sa Herodotovim zapisom u IV knjizi *Istorije*, paragraf 106, koji govori o ljudima koji se bave stocarstvom i oblače se slično kao i Skiti, a imaju i svoj poseban jezik. Njihova karakteristika bila je, takođe, da su se hranili ljudskim mesom, tako da: *Ἀνδρογάι ἰμαὶ ναισυροῦντι ὀβιὰν*

na svetu, a nemaju ni pravde (dikeν, prim. aut.) ni zakona (νόμω, prim. aut.) (*Ἀνδρογάγοι δὲ ἀγριώτατα πάντων ἀνθρώπων ἔχουσι ἦδεα, οὔτε δικὴν νομίζοντες οὔτε νόμω οὔδενι χρεώμενοι*). Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 191. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh4100.htm>.

¹⁶ U II knjizi *Istorije* paragraf 53, nalazi se, u mnogim prilikama apostrofirani, pasaž o jednoj specifičnoj zasluzi Homera i Hesioda: „*Ovi su Helenima prvi stvorili priče o postanku bogova, dali im imena i objasnili božanske počasti i veštine i, najzad, opisali njihove likove*” (*οὔτοι δὲ εἰσὶ οἱ παῖρησαντες θεογονίην Ἑλληνικαὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς τε καὶ τέχνας διελόντες καὶ εἶδεα αὐτῶν σημήναντες*). Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 83. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh2050.htm>. Ove reči Hegel (G. W. F. Hegel) jednostavno naziva: "Velikom izrekom". Hegel, G. W. F. (2006). *Filozofija povijesti*. Beograd – Banja Luka: Bardfin – Romanov, 221. Prev. V. D. Sonnenfeld. Videti i: Dods, E. R. (2005). *Grci i iracionalno*. Beograd: Službeni glasnik, 24–25.

stići njegova primerena reakcija.¹⁷ Delatnosti koje sprovodi Deiook, mogu se dovesti u vezu i sa nekim Solonovim aktivnostima. Samo pominjanje *anomije* (“bezakonje”)¹⁸ u 97. paragrafu I knjige *Istorije*, koja mora biti zamenjena sa *eunomijom* (“sigurnost”), dovoljno govori o ovoj relaciji.¹⁹

Pri kraju 100. paragrafa Herodot piše da je Deiook, kada bi saznao da je neko nešto skrivio, toga odmah pozivao kod sebe i sankcionisao ga u skladu sa veličinom učinjenog prestupa, što nagoveštava proporcionalnost u odmeravanju kazne, odnosno upućuje na poznatu pred-pravnu normu *talion* i udaljava odlučivanje od bilo kakve obesti. Njegovo postupanje, dakako, može biti dovedeno u vezu i sa potonjom Aristotelovom drugom paradigmom pravednosti, odnosno sa izjednačavajućom pravednošću, u smislu

*Δακτε, onih dvanaest kraljeva pridržavalo se svojih obaveza.*²¹

Prevod na ovom mestu zamagljuje izvornik, pre svega zbog neobičnog rešenja da se *δικαιοσύνη* prevede kao “obaveza”. U stvari, Herodot ovde kaže da je dvanaest kraljeva primenjivalo ili se služilo (*χρεωμένω*) pravednošću. Ako se konsultuje, recimo, engleski prevod ovog mesta (“Now the twelve kings continued to rule justly”),²² uočava se da i u njemu naglasak ostaje na kontinuiranoj i pravednoj vladavini dvanaestorice kraljeva. Oni su to i činili sve do trenutka dok jedan od njih po imenu Psametih, zbog greške prvosveštenika, nije ispunio predviđanje proročanstva. Ostalih jedanaest ispitivanjem su utvrdili da namera nije postojala, tako da nisu mogli “odlučiti pravedno” (*ἐδικαίωσαν*) da ubiju Psametiha, već su mu oduzeli veći deo njegove vlasti i proterali ga u močvarne predele, bez prava na povratak u Egipat.

davanja podsticaja i njenog anticipiranja, koja je građansko-pravni odnos uspostavljala iz ideje ekvivalencije, na osnovu koje su se faktički mogli izjednačiti pravednost i zakonitost.²⁰

*

Druga knjiga *Istorije* izlaže kondenzovanu verziju egipatske dinastičke istorije zaključno sa kraljevanjem Hefestovog sveštenika Setona. Egipćani su, kada su se oslobodili, izabrali dvanaest kraljeva i podelili Egipat na isto toliko delova. Njihova ravnopravnost dodatno je podsticana i pažljivo negovana predskazanjem proročišta, da će onaj od njih koji bude prineo žrtvu u Hefestovom hramu iz bronzane posude, postati kraljem celog Egipta. Nakon detaljnog opisa slavnog Labirinta i jezera Meris, Herodot na početku 151. paragrafa piše:

τῶν δὲ δώδεκα βασιλέων δικαιοσύνη χρεωμένων.

Psametih je već jednom bio proteran iz Egipta od strane Etiopljanina Sabaka, koji mu je tom prilikom ubio oca. Pošto je postao žrtva *hybrisa* preostalih kraljeva, Psametih je odlučio da im se osveti. Letino proročište u Buti saopštilo mu je da će svoju nameru ostvariti uz pomoć “bronzanih ljudi” koji će doći sa mora. Pošto su se Grci (Jonjani i Karijci) uskoro nevoljno iskricali u Egiptu noseći bronzane oklope, Psametih se setio proročanstva, i uz njihovu asistenciju zbacio i proterao preostalih jedanaest kraljeva, postavši sam monarhom Egipta.²³

Kontekst u kome se pojavljuje i upotrebljava “pravda” u ovoj priči ima “politički” prizvuk, a njena svrha ponovo je usmerena na održavanje poretka i stabilnosti u običajnosnoj zajednici. Iako se navodi da Egipćani nisu mogli živeti

¹⁷ Imenica ženskog roda *ἀνομία*, mimo određenja koje je u vezi sa odsustvom zakona, u nefilozofskoj upotrebi još može da znači i “greh”.

¹⁸ Uporediti Solonove stihove 3.30–39 u poemi indikativnog naziva *Eunomia*, u ranijem članku autora: Kaluđerović, Ž., Jašić, O., Kaluđerović Mijartović Z. (2022). *Dike* atinskog mudraca i zakonodavca. *Gradovrbh*. XVIII(18), 112–113.

¹⁹ Konsultovati: Kaluđerović, Ž. (2018). “Generička” i “partikularna” *δικαιοσύνη*. *Arhe*. XV(29), 59–77.

²⁰ Uporediti: *The History of Herodotus*. (1890). London and NY: Macmillan. English translation G. C. Macaulay. Dostupno na: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh2150.htm>.

²¹ Gami (J. G. Gammie) raspravlja o tome kako je Herodot postupao prilikom svojih opisivanja kraljeva i tirana. Njegova *Istorija*, po Gamiju, predstavlja istovremeno istoriografsku i biografsku studiju. Gammie, J. G. (1986). Herodotus on Kings and Tyrants: Objective Historiography or Conventional Portraiture?. *Journal of Near Eastern Studies*. 45(3), 171.

²² Konsultovati i: Kaluđerović, Ž., Jašić, O., Kaluđerović Mijartović Z. (2021). *Dike* – sledenje *ethosa* i *nomosa*. *Živa baština*. VII(25), 72–81.

²³ Grčka reč *περιβρίζω* znači “veoma obesno postupati”, “veoma zlostaviti”, ili “podrugivati se”.

bez kralja, mir i sklad nisu bili bazirani na centralizovanom autoritetu, već na ekvilibrijumu između dvanaest nezavisnih upravljača, koji su se sporazumeli da između sebe ne ratuju, “i da neće raditi na tome da jedan ima više od drugoga, nego da žive u najvećem prijateljstvu”. Moglo bi se, na Platonovom tragu, reći da su se dvanaestorica kraljeva zaklela da će svako “obavljati svoj posao” (*τὰ αὐτοῦ πράττειν*) (*Rep.*433b) i da se neće mešati u delokrug bilo koga od preostalih jedanaest. Pridržavati se sporazuma značilo je upražnjavati *dikaiosyne*, što je u datoj situaciji podrazumevalo delanje u skladu sa osnovnim postulatima praktičko-običajnosnog sveta.²⁴ Svako narušavanje običajnosnog duha podrazumevalo je činjenje *hybris* protiv jedne od involviranih strana.

Postoji razlika u formulacijama koje su u vezi sa *dikaiosyne* u dve pomenute priče kod Herodota. Deio se “prihvatio”, “vršio”, “praktikovao” (*ἐπιθέμενος*) pravednost, dvanaest kraljeva, pak, “upotrebljavali” su, odnosno “služili” se (*χρηωμένων*) pravednošću. Poslednje navedena upotreba sugerise da ova *dikaiosyne* nije bila naprosto ekvivalent za *dike* koja se “spolja” primenjivala, već nešto što je pripadalo pojedincima koji su je mogli koristiti, bivajući tako deo njihove “unutrašnosti”. Ova tendencija pounutrašnjenja pravednosti vidljiva je i u rečenom podatku da je jedanaest preostalih kraljeva, prilikom preduzimanja mera protiv dvanaestog među njima, osećalo da ne može jednostavno “uz pomoć pravde” ubiti Psametiha, zbog toga što učinjeni prestup, ili preciznije

*Za toga čoveka se, pored ostalog, priča da je bio najbolji u svemu, a naročito je bio čuven kao najpravedniji od svih tadašnjih Spartanaca.*²⁶

²⁴ Kroks (G. E. M. De Ste. Croix) piše da je Herodot bio zasigurno prvi pravi istoričar, a sput i najraniji antropolog i etnolog čije je delo sačuvano. Croix, G. E. M. De Ste. (1977). *Herodotus. Greece & Rome*. 2nd Ser. 24(2), 135.

²⁵ Imenica muškog roda *νόμος* ima četiri moguće grupe značenja. Ona, osim “zakon”, “red”, obeležava nešto “podeljeno”, “prideljeno”; zatim, nešto “naređeno”, “određeno”, “običaj”, “odredba”, “uredba”, “dužnosti”, “načela”; potom, “Mojsijev zakon”, “moralni zakon”, “obredni zakon”; i konačno, “glas”,

posledica koja je nastupila, nije bila unapred smišljena. Unutrašnji motiv ili namera ovde je postuliran kao kriterijum pravednog tj. nepravednog delanja, kao što je u VII veku pre n. e. slična stvar egzistirala u Drakonovom zakonodavstvu u Atini.

*

Priča o pohodu dva spartanska kralja, Kleomena i Leotihida, na Eginu (*Istorija*, VI,73), naredno je mesto gde se pominje pravda. Eginjani su odlučili da deset svojih najuglednijih, najbogatijih i najboljih stanovnika, koji su pritom imali i najveću moć, odvedu u Atinu i ostave ih kao taoce svojim najljućim protivnicima. Tamo su oni ostali sve do smrti Kleomena, kada su Eginjani poslali izaslanike u Spartu da se požale na Leotihidu, zbog talaca koji su se nalazili u Atini. Spartanci su izveli Leotihida na sud i ustanovili da je učinio nepravdu (*περιβρίσθαι*)²⁵ Eginjanima pa su, nakon stanovitog premišljanja, zajedno sa njim otišli u Atinu i zatražili natrag taoce. Atinjani ih nisu hteli vratiti izgovarajući se da su im dva kralja dala taoce, te da “nije pravedno” (*οὐ δικαιοῦν*) da ih vraćaju samo jednom, bez prisustva drugoga.

Leotihida im je odgovorio da je izbor svakako na njima samima, ali da će ako vrate taoce učiniti nešto pobožno, a ako ih ne vrate desiće se oprečna stvar. Potom je počeo da priča događaj iz spartanske prošlosti, a u vezi s novcem koji je bio ostavljen na čuvanje. Po toj priči tri generacije ranije živeo je izvesni Glauk (*Istorija*, VI,86):

τοῦτον τὸν ἄνδρα φημὲν τὰ τε ἄλλα πάντα περιήκειν τὰ πρῶτα, καὶ δὴ καὶ ἀκούειν ἄριστα δικαιοσύνης περὶ πάντων ὅσοι τὴν Λακεδαίμονα τοῦτον τὸν χρόνον οἴκειον.

“sklad”, “muzička lestvica”. Atinska demokratija, dakako, nije podrazumevala jednakost baš svih ljudi pred zakonom. “*Taj princip bio je zamenjen drugim: principom jednakosti pred zakonom samo za (slobodne, prim. aut.) građane*”. Struve, V. V., Kalistov, D. P. (1969). *Stara Grčka*. Sarajevo: Veselin Masleša, 227–228. Prev. E. Pašalić.

²⁶ Videti poslednje stranice priloga jednog od autora: Kaluderović, Ž. (2020). Uobličavanje ideje pravde u “poemi o pravdi”. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. XCII(4), 738–740.

U Spartu je, kaže se dalje, u neodređenom vremenu došao neki Milećanin, koji je pozeleo

*Glauče, ja sam iz Mileta i dolazim k tebi da se koristim tvojom pravednošću o kojoj se svuda tako mnogo priča i u Joniji i u Heladi. Uverio sam se da u Joniji vlada nesigurnost, a da je, naprotiv, na Peloponezu sasvim sigurno, pa da zbog toga ljudi nisu nigde sigurni za svoj novac. Eto, zbog toga sam odlučio da unovčim polovinu svog imanja, te da ga kod tebe ostavim, pošto dobro znam da će mi to što kod tebe ostavim biti na sigurnom mestu. Primi mi, dakle, uz priznanicu, i sačuvaj mi to! A izdaj taj novac samo onom ko ti dođe i zatraži ti ga sa ovom priznanicom.*²⁷

Glauk je primio novac na čuvanje pod dogovorenim uslovima. Nakon dužeg vremena, došli su sinovi onog Milećanina u Spartu sa priznanicom i zatražili od Glauka da im vrati novac. Njegov odgovor je bio da se ne seća takve situacije, ali da će ako se seti učiniti kako je pravedno (*δίκαιον*) i u skladu sa helenskim zakonima. Pošto je otpustio razalošćene Milećane i rekao im da ponovo dođu za četiri meseca, Glauk je otišao u proročište u Delfe da pita da li da se lažno zakune i prisvoji tuđ novac. Nakon nedvosmislenog odgovora da će možda imati trenutne koristi od takvog čina ali mnogo veće dugoročne štete od kršenja zakletve, Glauk se izvinio proročištu i pozvao Milećane ne bi li im vratio sav novac. Pitija je Glauku još rekla da je ista nesmotrenost raspitivati se u vezi sa krivom zakletvom kao i krivo se zakleti, i da zbog toga on neće imati nijednog potomka u Sparti.

Naravoučenije koje su Atinjani trebali da izvuku je da je probitačnije odmah vratiti povereno dobro čim ga vlasnik zatraži, nego se izvesno vreme predomišljati. Atinjani nisu bili osobito

da razgovara sa Glaukom, obrativši mu se ovim rečima (*Istorija*, VI,86):

“εἰμὶ μὲν Μιλήσιος, ἤκω δὲ τῆς σῆς Γλαῦκε βουλόμενος δικαιοσύνης ἀπολαῦσαι. ὡς γὰρ δὴ ἀνὰ πᾶσαν μὲν τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἐν δὲ καὶ περὶ Ἰωνίην τῆς σῆς δικαιοσύνης ἦν λόγος πολλός, ἐμειωτῶ λόγους ἐδίδουν καὶ ὅτι ἐπικίνδυνος ἐστὶ αἰεὶ κοτε ἢ Ἰωνίῃ, ἢ δὲ Πελοπόννησος ἀσφαλέως ἰδρυμένη, καὶ διότι χρήματα οὐδαμὰ τοὺς αὐτοὺς ἐστὶ ὄρᾶν ἔχοντας. ταῦτά τε ὧν ἐπιλεγόμενον καὶ βουλευομένον ἔδοξε μοι τὰ ἡμίσεια πάσης τῆς οὐσίας ἐξαργυρώσαντα δέσθαι παρὰ σέ, εὖ ἐξπισταμένον ὡς μοι κείμενα ἔσται παρὰ σοὶ σόα. σὺ δὴ μοι καὶ τὰ χρήματα δέξαι καὶ τάδε τὰ σύμβολα σῶζε λαβών· ὅς δ' ἂν ἔχων ταῦτα ἀπαιτήῃ, τούτῳ ἀποδοῦναι”.

impresionirani pričom i odbili su da vrata taoce, nakon čega se Leotihida vratio kući. Herodot dodaje da je verovatno da su Atinjani čekali da Eginjani daju pravdu (*δίκας*) za ranije učinjene nepravde (*ἀδικημάτων*) koje su im bili naneli, misleći na usluge koje su oni činili Tebancima. Eginjani su sa druge strane, mrzeli Atinjane, smatrajući da su ih nepravedno (*ἀδικέσθαι*) napali, pa su se spremali da im se osвете, što su nešto kasnije i učinili.

Istorijski²⁸ trenutak u koji je priča situirana kao da upućuje na dileme oko pravednog i nepravednog postupanja jedne države prema drugoj. Pogledi Atine oko toga šta je pravedno očigledno nisu bili saglasni sa onim kako je Egina gledala na istu stvar. Atina je u klasičnom razdoblju helenske povesti bila najrazvijeniji grad Helade u svakom smislu: ekonomskom, vojnom, političkom i duhovnom. Njen demokratski politički sistem, donošenje svih važnih odluka u skupštini, kao i njihova implementacija posredstvom *nomosa*,²⁹ nisu podrazumevali da se i u odnosu prema staroj

²⁷ Nort (H. North) piše da Herodotova studija o usponu i padu Persijskog carstva krivicu za propast carstva svaljuje na arogantnost i ambicioznost samog Kserksa, dovodeći u snažan kontrast sa ovom činjenicom disciplinu i osećaj za meru Helena. North, H. (1947). A Period of Opposition to Sophrosyne in Greek Thought. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 78, 2.

²⁸ Uporediti: Ferrill, A. (1966). Herodotus and the Strategy and Tactics of the Invasion of Xerxes. *The American Historical Review*. 72(1), 102–115.

²⁹ Treves (P. Treves) dovodi u vezu Herodota, Perikla i Gelona, u smislu da Gelon ponavlja reči ranije izrečene od strane Perikla, što je samo potvrda teze, po autorima, o Herodotovoj properiklovskoj i proatinskoj naklonosti. Treves, P. (1941). Herodotus, Gelon, and Pericles. *Classical Philology*. 36(4),

suparnici Egini Atina ponašala “demokratski”. Najmoćnija država Delskog pomorskog saveza u međunarodnim je odnosima, naročito prema protivnicima, postupala tako što se primarno obazirala na sopstvene interese. Pravda između ove dve države jeste podrazumevala nekakvu ekvivalenciju i nadoknadu izgubljene časti i dobara, ali je sam odnos nametala jača strana, odnosno Atina.

Ono što je izrečeno od strane spartanskog posrednika naglašava jednu dodatnu dimenziju. Veza između priče i konteksta nadopunjena je uvođenjem svojevrsnog pologa, koji je u političkoj sferi bio primenjen u formi talaca, dok se u privatnim relacijama odnosio na novac. Običajnosna pravda postala je tako pouzdano pravilo upravljanja i ponašanja i neka vrsta „nadzornika”, kako u javnim tako i u privatnim stvarima. Čitav poslovni odnos, naravno, još uvek je bio garantovan usmenim zakletvama i obećanjima, a ne pisanim ugovorima. Sankcije koje su podržavale nečiju čestitost viđene su u svetlu pretnje da će, uprkos mogućoj trenutnoj koristi prekršioca zakletve, posledice svakako trpeti njegovo potomstvo, sledeći tako tradiciju koja je uspostavljena još kod Hesioda³⁰ a prihvaćena od strane Solona.

U priči se definitivno pojavljuje iznenađujući dodatak, naime, čak i težnja ili sklonost ka prekršaju, mimo samog činjenja istog, vredni su osude i doživljavaju istovrsnu kaznu. Ovo neobično procenjivanje ide dalje od navođenog Drakonovog zakonodavstva ili bilo kojeg drugog pravnog normiranja, separirajući nameru od čina, a onda tretirajući nameru kao neku

*Oni su se tada pokazali verni, ponašali su se pošteno (δικαιοσύνην, prim aut.) prema nama i nisu nam učinili nikakvu neprijatnost.*³²

321–322. O samom Periklu i njegovom državištvu konsultovati: Plutarh. (2002). *Slavni likovi antike*. Beograd: Dereta, 175–208; Arski, F. N. (2017). *Perikle*. Beograd: Evoluta.

³⁰ Imenica muškog roda βάρβαρος obeležava “svakoga ko ne govori grčki”, “stranca”. Kao barbaros je, između ostalih, nazivan persijski kralj, a Demosten tako označava i Makedonce i njihovog vladara Filipa. Barbaros, osim toga, znači i “neobrazovan”, “surov”, “divlji”. O Grcima i “varvarima” uporediti i: Burkhart, J. (1992). *Povest grčke kulture I*. Sremski Karlovci · Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 258–272; McKirahan, R. D. (2010). *Philosophy Before Socrates*. Indianapolis/Cambridge:

vrstu čina, a, zatim, regulišući je na istovetan način kao i čin u užem smislu.

*

Paragraf 44 u sedmoj knjizi Herodotove *Istorije* započinje impresivnim prikazom Kserksove³¹ smotre vojske, kopnenih jedinica i celokupne flote, te njemu u čast priređenom takmičenju brodova. Kserksov stric Artaban pokušao je da odvraći Kserksa od pohoda na Heladu, ali shvativši da apelovanje na Kserksovu predostrožnost neće uroditi plodom, rešio je da mu makar da savet. Najpre je preporučio da se Jonjani ne vode u boj protiv svojih predaka Atinjana, pošto će i bez njih Persijanci biti u stanju da savladaju protivnika. Ako se ipak Jonjani pridruže ekspediciji, moguće su dve opcije: ili će učiniti nešto što je potpuno nepravedno (ἀδίκωτάτους), pomažući porobljavanje rodnoga grada, ili će učiniti ono što je apsolutno pravedno (δικαιοτάτους), boreći se zajedno sa svojim srodnicima za njihovu slobodu. U prvom slučaju, nepravedno (ἀδίκωτατοι) postupajući neće biti od neke velike koristi Persijancima, dok će ako postupe kako je najpravednije (δικαιοτάτοι) učiniti veliku štetu vojsci. Zaključujući svoju besedu, Artaban izgovara Kserksu staru poslovicu da se na početku nekoga posla ne vidi i njegov završetak.

Kserksova reakcija namerava da pokaže da je Artaban u krivu kada sumnja u Jonjane, s obzirom da je od njih prilikom Darijevog pohoda na Skite zavisila sudbina celokupne persijske vojske. Kserks je potom nastavio sledećim rečima da opovrgava Artabanovu pretpostavku (*Istorija*, VII,52):

οἱ δὲ δικαιοσύνην καὶ πιστότητα ἐνέδωκαν, ἄχαρι δὲ οὐδέν.

Hackett Publishing Company, Inc, 60; Guthrie, W. K. C. (1969). *A History of Greek Philosophy III*. Cambridge: Cambridge University Press, 16.

³¹ Priča slična Kadmojoj pojavljuje se i u *Istoriji* III,142 u vezi vladavine Meandrija na Samu, koga je Polikrat bio odredio za svog zamenika. Slična, jer je i Meandrije želeo da se odrekne vlasti da bi bio jedan od najpravednijih (δικαιοτάτω) ljudi, ali zbog niza okolnosti situacija nije na taj način razrešena.

³² Barnet (J. Burnet) prenosi informaciju da se u Herodotovom radu može prepoznati Protagorin uticaj. Tvrdi da je to moguće, on dodaje da je i jednako verovatno da je

Za Artabana kompletna pravda utelovljena je pravilom koje zahteva od nekoga da neupitno pomogne bližnjem, što oličava tradicionalno viđenje *dike* kao nečega što se ne reflektuje dodatno, i koje je podržano pozivanjem na Solonovu mudrost “uzimanja u obzir onoga što sledi na kraju”. Za Kserksa, naprotiv, pravednost je sličnija lojalnosti i vernosti, svojstvima koja se mogu dati kao poklon zahvalnih podanika svome vladaru i koja upućuju na svesno prihvatanje pravednog ponašanja. Ovako shvaćena pravda, za razliku od Artabanovog naglašavanja božanskih zakona, ukazuje da *dike* ne mora egzistirati samo među srodnicima, već da može biti utemeljena na dogovoru ili ugovoru među ljudima.

*Ovaj Kadmo je primio ranije od oca u nasledstvo dobro učvršćenu vlast na Kosu, pa je dobrovoljno i bez ičijeg pritiska, jedino zato što je smatrao da je taj postupak pravedan, predao vlast stanovnicima Kosa, a on se preselio na Siciliju.*³⁶

Gelonu je bilo sasvim jasno da dolazak na Siciliju pod ovakvim okolnostima jeste samo jedan segment *dikaioosyne* koja je bila imanentna Kadmu. To je razlog zašto je i uzeo njega za svog

Herodot reprezent mišljenja koje je bilo široko rasprostranjeno u to vreme i koje je Protagora samo izrazio u drugoj formi. Herodot je krajnje skeptičan, a njegov respekt spram konvencija je, zbog rečenog skepticizma, nalik onom Protagorinom. Najjači dokaz poštovanja običaja (*nóμοι*) može se pronaći u III knjizi *Istorije*, paragraf 38, gde piše da je Kambiz bio jedan: “*Ludak veliki*” (*ἐμάνη μεγάλως*), zbog toga što se rugao svetinjama i običajima. Herodot kaže da bi svi ljudi, kada bi im bilo dato da biraju među svim običajima i da odrede koji su najbolji, uvek izabrali svoje običaje. Kraj ovog paragrafa donosi poznati stav: “*I meni se čini da Pindar ima pravo kad kaže da je običaj (νόμον, prim. aut.) najmoćniji kralj*” (*καὶ ὀρθῶς μοι δοκεῖ Πίνδαρος ποιῆσαι νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι*) (Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 131-132. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh3030.htm>). Burnet, J. (1953). *Greek Philosophy Thales to Plato*. London: Macmillan and Co. Ltd., 107. Videti i: Romiji, Ž. de. (2016). *Pregled starogrčke književnosti*. Loznica: Karpos, 109.

³³ Uporediti: Kaluderović, Ž., Delić, Z. (2015). Razložnost *homo mensurae*. *Pedagoška stvarnost*. LXI(4), 529-540; Kaluderović, Ž., Donev, D. (2016). Kaliklova pleoneksija. *Kom. V*(1), 105-122.

³⁴ Imenica ženskog roda *ἰσονομία* predstavlja i jednakost dostojanstva i časti ili statusa među građanima. Konsultovati

Grčka je, suočena sa Kserksovom invazijom,³³ pozvala Gelona,³⁴ vladara Sirakuze, da joj pomogne u borbi protiv “varvara”.³⁵ Gelon je, bojeći se da Heleni neće biti u stanju da se odupru “varvarima”, a istovremeno odbijajući da se podvrgne spartanskoj komandi, izabrao taktiku čekanja ishoda sukoba, ne bi li se kasnije priklonio pobedniku. U tu svrhu poslao je Kadma iz Kosa u Delfe sa tri ratne lađe prepune novca i sa prijateljskim porukama, koji bi se dali Persijancima u slučaju njihove pobeđe, dok bi se u slučaju trijumfa Helena brodovi vratili natrag kući. Gelon je odabrao Kadma kao izaslanika prevashodno zbog njegove prošlosti. Razlog je sledeći (*Istorija*, VII, 164):

ὁ δὲ Κάδμος οὗτος πρότερον τούτων παραδεξάμενος παρὰ πατρὸς τυραννίδα Κώων εὖ βεβηκυῖαν, ἐκὼν τε εἶναι καὶ δεινὸν ἐπιόντος οὐδενὸς ἀλλὰ ὑπὸ δικαιοσύνης ἐς μέσον Κώοισι καταθεῖς τὴν ἀρχὴν οἶχετο ἐς Σικελίην.

emisara i zašto je bio ubeđen da će se ovaj vratiti na Siciliju sa celokupnim novcem u slučaju pobeđe Helena, što se i desilo. O Kadmu se u istom 164. paragrafu VII knjige *Istorije* još kaže:

III (80,83,142,143) i V (37) knjigu *Istorije*. Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 145, 146, 161-162; 224. Videti i: Tukidid. (1991). *Peloponeski rat*. Beograd: Dereta, 343-344, VI, 38; Vlastos, G. (1953). *Isonomia*. *The American Journal of Philology*. 74(4), 337-366; Cazzini, F. D., “Protagoras and Antiphon: Sophistic debates on justice, u: A. A. Long (ed.). (1999). *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*. Cambridge: Cambridge University Press, 321; Perović, M. A. (2019). *Filozofija politike*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 98.

³⁵ Imenica ženskog roda *ἰσηγορία* smatrala se glavnim obeležjem demokratske slobode i jednakosti. Uporediti V (78) knjigu *Istorije*. Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 235. Burkhart (J. Burckhardt) (Burkhart, J. (1992). *Povest grčke kulture I*. Sremski Karlovci · Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 214), drži da su pojmovi *isonomia* i *isegoria* istog značenja kao i pojam *demokratia* (*δημοκρατία* je imenica ženskog roda koja je složenica od *δημος*-a („narod” kao samostalna slobodna celina) i onoga *κρατέω* (koje između ostalog znači i “vladati”, “gospodariti”, “zapovedati”).

³⁶ Imenica ženskog roda *ἰσοκρατία* označava i “jednako pravo pojedinaca u državi”, te generalno “slobodno građanstvo”. Konsultovati V (92) knjigu *Istorije*. Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 238.

*Eto, baš tog istog Kadma, koji je tako dospao na Siciliju i u čiju se pravednost i inače bio uverio, pošalje Gelon u Delfe. I on je, kao i u svim drugim prilikama, i tada isto tako pošteno i pravedno postupio.*³⁷

Prikaz oživljava pominjanu temu vezanu za nadziranje i brigu o nečijoj imovini, i ispričan je verovatno sa namerom da ilustruje način pravednog postupanja, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi.³⁸ Dve manifestacije pravednosti tj. pravednog u ovom primeru imaju jedinstveni predznak i obe demonstriraju praktikovanje *dikaioosyne*. Do ovoga je došlo stoga što politički aspekt pravde ne predstavlja postupak koji izražava tradicionalna pravila *dike* i *dikaiona*, već dobrovoljni prenos vlastite moći na druge, na odgovarajući demokratski način.

Kadmo je ovde opisan kao da oponaša Solona, utoliko što je Solon takođe polagao pravo na odstupanje od neograničene vladavine i pokazivao želju za osnaživanjem procesa posredovanja. Dobrovoljnost odstupanja od vlasti dovedena je u istu ravan sa dobrovoljnošću vraćanja novca Gelonu, uprkos relativno lake mogućnosti njegove pronevere. Pokretački uzrok ovakvih akata morao je imati snažan impuls u nečijoj unutrašnjoj odluci i njemu inherentnim kvalitetima. Ovi primeri ukazuju da se u Herodotovoj priči o Kadmu može uočiti njegovo nagoveštavanje rađanja helenske samosvesti, odnosno povratne svesti o praktičkom, i pronaći tragovi postupnog rađanja tzv. individualne pravde.

*

Dilema da li podatke na svakom od osam mesta na kojima se pojavljuje *dikaioosyne* u *Istoriji* pisac iz Halikarnasa preuzima iz zajedničkog izvora ili

³⁷ Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 34. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh1090.htm>.

³⁸ Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 111. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh2150.htm>. Od svih zemalja koje je obišao Herodot, najdublji utisak na njega ostavio je upravo Egipat. Đurić, osim te tvrdnje, dodaje i da je Halikarnašanin bio istinski polimat, koji je bio upoznat sa radovima Talesa, Anaksimandra, Pitagore, Heraklita,

τοῦτον δὴ ὁ Γέλων τὸν Κάδμον καὶ τοιοῦτῳ τρόπῳ ἀπικόμενον διὰ δικαιοσύνην, τὴν οἱ αὐτὸς ἄλλην συνήδεε εὐῶσαν, ἔπεμπε· ὅς ἐπὶ τοῖσι ἄλλοισι δικαίοισι τοῖσι ἐξ ἑωυτοῦ ἐργασμένοισι.

ne, na ovom mestu može biti ostavljena po strani. Ako se pogledaju Herodotove priče, uočava se da se u četiri od pet navedenih spominju kraljevi odnosno vladari. Čitavo oblikovanje dijaloga tako je strukturirano da izlaganja argumenata teku antitetički. U isto vreme to su priče koje ilustruju efekte *dikaioosyne*, izlažući precizno šta se dešava kada se ona primenjuje. Ova obeležja srodna su sa predajom koja okružuje sadržinu i način izlaganja nekih Protagorinih misli,³⁹ kao i sa Platonovim kritikama samog Protagore i sofista u celini.⁴⁰

*

U Herodotovoj *Istoriji*, kada se sve sumira, pominju se ili nagoveštavaju sva tri glavna modaliteta pravde (kosmička, zakonska i individualna), koji se manifestuju u različitim relacijama i na različitim nivoima: između država (Atina i Egina), između vladara (dvanaest kraljeva u Egiptu), između vladara i drugog naroda (Kserks i Jonjani), između vladara i podanika koji je stranac (Gelon i Kadmo), između vladara i sopstvenih podanika (Deiok i Međani, Kadmo i stanovnici Kosa), u privatnoj sferi (između Glauka i nepoznatog Milećanina, a potom i Milećaninovih sinova).

U kojoj god od pomenutih ravni da se posmatra pravda, ono što se osim korelativnosti podrazumeva je odgovarajuća ekvivalencija između onih koji je tvore. Sam Herodot će, verovatno i zbog svoje prodemokratske naklonosti, posebno dovoditi u vezu pravednost i

Anaksagore, Protagore, Gorgije "i drugih sofista". Đurić, M. N. (1996). *Istorija helenske književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 388, 392. Videti: Koplston, F. (1991). *Istorija filozofije Grčka i Rim*. Beograd: BIGZ, 50.

³⁹ Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 269. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh6080.htm>.

⁴⁰ Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 269–270. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh6080.htm>.

zakonitost i isticati aritmetički oblik jednakosti, Ono što on, konačno, apostrofiraju jeste *isonomia*⁴¹ (“jednakost u pravima”, “politička jednakost”),

*isegoria*⁴² (“jednaka sloboda govora”, “jednakost”) i *isokratia*⁴³ (“jednako pravo na učešće u državnoj upravi”).

⁴¹ Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 301. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh7050.htm>. U nastavku Kserks dodaje još jedan „argument” u prilog buduće lojalnosti Jonjana, a to je ostavljanje žena i dece u zalog protiv svake eventualne pobune. Tako je, na koncu, umirio strica, poslavši ga da mu čuva kuću i državu, poverivši mu i kraljevski skeptar. Kada Sokrat u raspravi u Platonovoj *Državi* (ΠΟΛΙΤΕΙΑ (ἡ περὶ δικαίου, πολιτικός) (336a) kaže da se pravednost sastoji u pomaganju prijateljima i škođenju

neprijateljima, on pripisuje ovu izreku Perijandru, Perdiku, Ismeniju Tebancu i Kserksu. Moguće je da je Sokrat imao na umu Kserksovu argumentaciju na ovom mestu u Herodotovoju *Istoriji*.

⁴² Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 327. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh7160.htm>.

⁴³ Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta, 327. Prev. M. Arsenić. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh7160.htm>

Literatura

- Arski, F. N. (2017). *Perikle*. Beograd: Evoluta.
- Biten, A. M. (2010). *Stara Grčka*. Beograd: Clio.
- Bordman, Dž., Griffin, Dž., Mari, O. (1999). *Oksfordska istorija Grčke i helenističkog sveta*. Beograd: Clio.
- Burkhart, J. (1992). *Povest grčke kulture I*. Sremski Karlovci · Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Burnet, J. (1953). *Greek Philosophy Thales to Plato*. London: Macmillan and Co. Ltd.
- Caizzi, F. D., “Protagoras and Antiphon: Sophistic debates on justice, u: A. A. Long (ed.). (1999). *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*. Cambridge: Cambridge University Press, 311–331.
- Croix, G. E. M. De Ste. (1977). Herodotus. *Greece & Rome*. 2nd Ser. 24(2), 130–148.
- Dihle, A. (2016). *Grci i stranci. Antički narodi u očima starih Grka*. Loznica: Karpos.
- Dods, E. R. (2005). *Grci i iracionalno*. Beograd: Službeni glasnik.
- Đurić, M. N. (1996). *Istorija helenske književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ferrill, A. (1966). Herodotus and the Strategy and Tactics of the Invasion of Xerxes. *The American Historical Review*. 72(1), 102–115.
- Forsdyke, S. (1999). From Aristocratic to Democratic Ideology and Back Again: The Thrasybulus Anecdote in Herodotus’ Histories and Aristotle’s Politics. *Classical Philology*. 94 (4), 361–372.
- Gagarin, M. (1974). Dike in Archaic Greek Thought. *Classical Philology*. 69, 3, 186– 197.
- Gammie, J. G. (1986). Herodotus on Kings and Tyrants: Objective Historiography or Conventional Portraiture?. *Journal of Near Eastern Studies*. 45(3), 171–195.
- Guthrie, W. K. C. (1969). *A History of Greek Philosophy III*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Filozofija povijesti*. Beograd – Banja Luka: Bardfin – Romanov.
- Herodot. (2009). *Istorija*. Beograd: Dereta. Original *Ἱστορίαι* preuzet je sa Internet adrese: <https://www.sacred-texts.com/cla/hh/index.htm>.
- Hesiod. (1994). *Poslovi i dani*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Homer. (2002). *Odiseja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kaluderović, Ž. (2018). „Generička” i „partikularna” *δικαιοσύνη*. *Arhe*. XV(29), 59–77.
- Kaluderović, Ž. (2020). Kreiranje pravde i prava kroz sučeljavanje predstava Odiseja i prosaca. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. XCII(3), 471–482.
- Kaluderović, Ž. (2010). Platonovo poimanje pravednosti. *Arhe*. VII(13), 49–71.
- Kaluderović, Ž. (2020). Uobličavanje ideje pravde u „poemi o pravdi”. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. XCII(4), 727–741.
- Kaluderović, Ž., Delić, Z. (2015). Razložnost *homo mensurae*. *Pedagoška stvarnost*. LXI(4), 529–540.
- Kaluderović, Ž., Donev, D. (2016). Kaliklova pleoneksija. *Kom*. V(1), 105–122.
- Kaluderović, Ž., Jašić, O., Kaluderović Mijartović Z. (2022). *Dike* atinskog mudraca i zakonodavca. *Gradovrh*. XCIII(1), 99–215.
- Kaluderović, Ž., Jašić, O., Kaluderović Mijartović Z. (2021). *Dike* – sledenje *ethosa* i *nomosa*. *Živa baština*. VII(25), 72–81.
- Kirk, G. S. (1954). *Herachitus: The Cosmic Fragments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koplston, F. (1991). *Istorija filozofije Grčka i Rim*. Beograd: BIGZ.
- McKirahan, R. D. (2010). *Philosophy Before Socrates*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.

- North, H. (1947). A Period of Opposition to Sophrosyne in Greek Thought. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 78, 1–17.
- Perović, M. A. (2019). *Filozofija politike*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Platon. (1993). *Država*. Beograd: BIGZ.
- Plutarh. (2002). *Slavni likovi antike*. Beograd: Dereta.
- Romiji, Ž. de. (2016). *Pregled starogrčke književnosti*. Loznica: Karpos.
- Struve, V. V., Kalistov, D. P. (1969). *Stara Grčka*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- The History of Herodotus*. (1890). London and NY: Macmillan. English translation G. C. Macaulay. Dostupno na Internet adresi: https://www.sacred-texts.com/cla/hh/index.htm#section_000.
- Treves, P. (1941). Herodotus, Gelon, and Pericles. *Classical Philology*. 36(4), 312–345.
- Tukidid. (1991). *Peloponeski rat*. Beograd: Dereta.
- Vlastos, G. (1953). Isonomia. *The American Journal of Philology*. 74(4), 337–366.

Abstract

Modalities of Dikaiosyne in the “Father of History”

Željko Kaluđerović, Orhan Jašić, Zorica Kaluđerović Mijartović

The authors of this paper explore Herodotus’ contribution to the comprehension of justice among the Hellenes, which, according to them, can be evaluated on two levels. Firstly, it is the terminological inventiveness that arose with the appearance of the word *dikaiosyne* and the peculiar use of *dike* in juridical formulations. From another perspective, all significant modalities of justice are mentioned in four different books of the *Histories*, i.e., it is hinted at as so-called cosmic, legal, and individual justice. Regardless of which of the mentioned modes is in question, the consideration of justice in the “Father of History” is related to determining its substantial characteristics, equivalence, and correlation. Herodotus himself, probably due to his pro-democratic inclination, particularly connects justice and legality and emphasises the arithmetic form of equality; more precisely, he will highlight *isonomy*, *isegory*, and *isocracy*.

Key words: “father of history”, *dikaiosyne*, *dike*, cosmic, legal, individual, *isonomy*, *isegory*, *isocracy*